

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1985 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1986

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1985

VILNIUS

1986

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1985

VILNIUS

1986

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ
ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1985

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1986

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDŪNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Li237 Lietuvos istorijos metraštis. 1985 metai = Ежегодник истории Литвы. Год 1985/LTSR MA, Istorijos inst., LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Redkol.: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.—V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1986. 183 p.: iliustr. Lygiagr. antr. taip pat angl., vok. Str. santr. rus. LTSR MA istorijos inst. leid. 1985 m. bibliogr. / R. Strazdūnaitė, p. 147—149.— Bibliogr. str. gale ir išnašose.

Knygoje spausdinami pranešimai ir straipsniai apie Šiaulių žemę karo su Ordinu metu (1236 m.), Birutės kalną ir gyvenvietę Palangoje, ekonominę ir socialinę Klaipėdos krašto padėtį 1923—1939 m., Šiaulių prekybos institutą ir jo veiklą 1939—1944 m., Lietuvos liaudį Tarybų Sąjungos tautų kovoje su hitleriniu fašizmu Didžiojo Tėvynės karo metais. Yra žinių apie majoratinius dvarus (XIX a.—XX a. pradžia) ir kt.

L 0505040000—234 Z—86
M854(08)—86

BBK 63.3(2L)
9(TL)

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

LITUANIKA JAV BIBLIOTEKOSE IR ARCHYVUOSE

Didesnių ar mažesnių lituanikos (knygų, laikraščių, žurnalų, rankraščių) rinkinių Jungtinėse Amerikos Valstijose sudarė daugiausia lietuviai emigrantai, kartu tai ir pačios išeivijos gyvenimo JAV produktas. Sąlygiškai šią medžiagą galima skirstyti į kelias grupes: 1) JAV išleistos knygos ir laikraščiai lietuvių kalba, 2) Europoje ir Lietuvoje spausdintos knygos ir laikraščiai, 3) Tarybų Lietuvos leidyklų produkcija, kurią nuolat papildė naujos knygos ir 4) JAV lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjų bei jų organizacijų medžiaga, susirašinėjimas su Lietuvos kultūros, meno ir mokslo atstovais.

Lituanika Jungtinėse Amerikos Valstijose labai išblaškyta po įvairias (daugiausia universitetų) bibliotekas, išeivijos visuomeninių organizacijų archyvus ir net privačias kolekcijas. Kol kas nėra vieno stambaus universitetinio centro, kuris daugiau dėmesio skirtų lituanikai ar būtų sukomplektavęs didelę lietuviškų leidinių dalį. Todėl pašinaudoti JAV lituanika, reikalui esant, tyrinėtojui gana nelengva. Laimė, kad bibliografai paskelbė bent apyrašus. Tautosakininkas Jonas Balys suregistravo lietuvių periodikos rinkinius Amerikoje¹. Dar svarbesnį darbą atliko kaniadiečiai Adomas ir Filomena Kantautai: jie sudarė JAV bei Kanados bibliotekose esančių lietuviškų knygų bei knygų kitomis kalbomis iš Lietuvos istorijos, geografijos, kultūros, ekonomikos bibliografiją². Be tarpbibliotekinių mainų, knygų supirkimo, įsigyjant personalijų knygynus, į JAV bibliotekas pateko ir lietuviškų rankraščių bei periodikos komplektų. 1974 m. A. Kantautas savo bibliografijoje nurodė 3587 autorių 10 168 knygas ir leidinius. Į jo užklausimus atsakė 81 Jungtinių Amerikos Valstijų ir Kanados biblioteka. Aštuoniasdešimt iš jų turėjo nuo 5 iki 200 pavadinimų lietuviškų leidinių, o penkiolika bibliotekų — nuo 201 iki 700 pavadinimų ir penkios — dau-

¹ Balys J. P. Lithuanian Periodicals in American Libraries. A Union List. Wash. Library of Congress, 1982.—126 p.

² Kantautas Adam and Filomena. Lithuanian Bibliography. A Check-List of Books and Articles Held by the Major Libraries of Canada and the United States. Edmonton; Alberta; Canada: The University of Alberta Press, 1975. 725 p.; Supplement to a Lithuanian Bibliography: A Further Check-List of Books and Articles Held by the Major Libraries of Canada and the United States. Winnipeg; Manitoba: University of Alberta Press., 1979, 316 p.

giau kaip po 1000 leidinių³. Bibliografijos papildymų tome A. Kantautas išvardijo dar 4000 su viršum pavadinimų liuanikos leidinių, tad iš viso suregistravo apie 15 000 knygų ir leidinių.

1971 m. gruodžio 31 d. dešimt JAV bibliotekų turėjo tokius liuanikos knygų rinkinius: 1) Kongreso biblioteka Vašingtone (Library of Congress, Washington, D. C.) turėjo apie 3300 leidinių (plačiau apie šią kolekciją rašė Balys J. P. Lithuanian Materials Available in the Library at Congress.—*Lituanus* (Chicago), 1974, vol. 20, No 4, p. 32—41); 2) Pensilvanijos universitetas Filadelfijoje (University of Pennsylvania, Philadelphia) — 3000 vienetų; 3) Niujorko viešoji biblioteka (New York Public Library, New York) — apie 16 000 knygų; 4) Harvardo universitetas, Videnerio biblioteka, Keimbrižas, Masačusetso valstija (Harvard University, Widener Library, Cambridge, Mass.) — 1300 leidinių; 5) Kento universitetas, Ohajo valstija (Kent State University, Kent, Ohio) — 1000 knygų; 6) Jeilio universitetas, Niū Heivenas, Konektikuto valstija (Yale University, New Haven, Conn.) — 670 leidinių; 7) Cikagos universitetas (University of Chicago, Ill.) — 580 pavadinimų leidinių; 8) Hūverio institutas, Stanfordas, Kalifornijos valstija (Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford, Cal.) — apie 400 knygų; 9) Prinstono universitetas (Princeton University, New Jersey) — 350 vienetų ir 10) Viskonsino universitetas (University of Wisconsin, Madison, WI) — apie 300 knygų. Pastarojoje pagrindinę rečiau liuanikos dalį sudaro buvusio šio universiteto profesoriaus kalbininko Alfredo Seno asmeninė biblioteka⁴. Dabar šios bibliotekos yra papildę Tarybų Lietuvos mokslininkų, rašytojų knygomis.

Kadangi, stažuodamasis JAV, daugiausia domėjausi liuvėvių emigracijos į Jungtines Valstijas istorija, tad daugiausia šiuo aspektu ir pateiksiu rankraštinės medžiagos apžvalgą. Surasti liuvėviškus šaltinius paranki yra amerikiečių bibliografų S. A. Granto ir J. H. Brauno knyga, kurioje jie suregistravo pagrindinius rankraščius ir archyvinę liuaniką JAV saugyklose⁵.

Nuo 1964 m. Minesotos universiteto Imigracijos istorijos centras (University of Minnesota, Immigration History Research Center) pradėjo kaupti šaltinius etninių JAV grupių istorijos studijoms. Centras surinko apie 20 000 monografijų, 1700 periodikos rinkinių (tarp jų 400 JAV etninių grupių laikraščių) bei rankraščių. Centre yra Baltų kolekcija (Baltic American Collection), kurioje yra apie 650 liuvėviškų knygų ir 36 pavadinimų JAV liuvėvių laikraščių ir trys rankraštinės medžiagos kolekcijos. Čia saugoma žinomo JAV liuvėvių komunistinio judėjimo atstovo Antano Bimbos knygų rinkinys, kelios XX a. pradžios JAV liuvėvių pjesės. Rankraščių skyriuje yra Jono Čėsnos (1897—1975) medžiaga apie liuvėvių ir lenkų

³ Kantautas A. A Lithuanian Materials in the United States and Canadian Libraries and Archives.—*Lituanus*, 1974, vol. 10, N 4, p. 20, 21.

⁴ Plačiau apie šią kolekciją: Senn A. E. The Senn Lithuanian Collection at the University of Wisconsin.—*Journal of Baltic Studies*, Winter 1976, vol. 7, N 4, p. 352—366.

⁵ Grant Steven A. and Brown John H. The Russian Empire and Soviet Union: A Guide to Manuscripts and Archival Materials in the United States. Boston, Mass.: Kenan Institute for Advanced Russian Studies. The Wilson Center, 1981.— 632 p.

emigracijos diskusijas, JAV lietuvių poeto Antano Jokūbaičio (Jacobsen), gimusio 1887 m., korespondencija bei iškarpos iš laikraščių daugiausia apie jį ir jo kūrybą bei aktoriaus Vitalio Žukausko korespondencija ir laikraščių iškarpos apie lietuvių teatro istoriją 1579—1864 m., įvairių programų, biuletenių ir spektaklių skelbimų. Centre saugoma lietuviška periodika daugiausia pokario laikotarpio.

XX a. ketvirtąjį dešimtmečio lietuvių išeivijos istorijos kolekcija atsirado Iliojaus universitete, kai 1970 m. J. R. Jatis padovanojo bibliotekai savo tėvo (Jack Jatis buvo žinomas ir kaip Juozaitis) dokumentų kolekciją (pilnas jos pavadinimas — Special Collections Department, University of Illinois at Chicago, Jack Jatis Collection). Joje (26 dėžės) yra Amerikoje išleisti žinynai apie JAV lietuvius, Lietuvos vyčių organizacijos dokumentai, yra bilietai, programų, rezoliucijų, biuletenių, laiškų, nuotraukų, kur atsispindi išeivijos sportiniai ryšiai su Lietuva 1934—1938 m., periodika: žurnalo „Vytis“ (1932—1967) komplektai ir Čikagoje leisto laikraščio „Jaunimas“ 1936—1948 m. rinkinys. Dalis dokumentų rodo, kaip JAV lietuviai organizavo paramą Lietuvos krepšinio rinktinei, kuri 1937 ir 1939 m. tapo Europos vyrų krepšinio pirmenybių čempionu.

Įdomių dokumentų pavyko aptikti Čikagos istorijos draugijos (Chicago Historical Society) rankraštyne. Tai V. Hasbando dokumentai⁶. XX a. pradžioje jis dirbo vadovaujama darba JAV imigracijos komisijoje. Rankraštyne yra jo parengta paskaita apie imigracijos į JAV apribojimo planus (1912), rašinys „Rusų valstiečiai ir mūsų ateities imigracija“ (1915), kur parodomas Amerikos valdžios požiūris į gausią imigraciją iš Rytų Europos kraštų bei kai kurie JAV imigracinės politikos aspektai. Medžiagos apie lietuvius išeivius pavyko aptikti ir Merės Makdovel (McDowell) rinkinyje, kuris chronologiškai apima 1854—1936 metus⁷. M. Makdovel buvo Čikagos universiteto kultūros centro vadinamojo setlmento prie 4630 Gross Avenue vadove, rinko medžiagą apie imigrantų iš Rytų Europos šalių gyvenimą Čikagoje, jų spaudą, nuotaikas, gyvenimo ir darbo sąlygas, Čikagos skerdyklų rajoną. (Beje, už lietuviškų aspiracijų palaikymą, paramą lietuviams imigrantams buržuazinė Lietuvos vyriausybė 1931 m. Merę Makdovel apdovanojo Ldk Gedimino ordinu.) Draugijos bibliotekoje taip pat yra trys mikrofilmai, kur yra į anglų kalbą išverstų straipsnių iš etninės spaudos (tarp jų ir lietuvių) apie Čikagos imigrantų kultūrinio gyvenimo aktualijas 1930—1940 metais.

Pensilvanijos universitetas yra įsigijęs Lietuvos respublikos diplomato Jurgio Šaulio archyvą (Rare Book Collection, Van Pelt Library, Uni-

⁶ Pilnas pavadinimas: Chicago Historical Society, Husband, William Walter Papers (1891—1921), box 1.

⁷ Pilnas kolekcijos pavadinimas: Chicago Historical Society, Mary Elize McDowell Papers. Beje, M. Makdovel pastangomis, 1910 m., reikalaujant tuometinio Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA) vadovams, JAV gyventojų surašymo (cenzų) direktoriatai buvo iškeltas lietuvių tautybės įvedimo į statistiką klausimas. Čikagos lietuvių komisija (M. Kriaučiūnas, A. Skripka, J. Elijošius-Elias ir M. Mioldažis) nuvyko į Vašingtoną pas cenzų direktorių E. Dano Duraną ir išgavo jo pažadą, kad 1910 m. surašyme lietuviai bus žymimi „Lith.“, tik skliausteliuose nurodoma, iš kokios šalies jie atvyko į JAV — „Russ.“ — Rusijos imperijos ir „Germ.“ — iš Vokietijos imperijos. Žr.: Varkala J. Lietuvių statistikos reikaluose. — Lietuva (Chicago), 1910, kovo 4, Nr. 9.

versity of Pennsylvania, Philadelphia, Penn.). Šaulio kolekcijoje daugiausia yra lietuvių meno ir kultūros veikėjų laiškų, jam rašytų per Pirmąjį pasaulinį karą. Dalis jų paskelbta išeivijos spaudoje. Šaulys korespondavo su Vincu Mickevičiumi-Kapsuku, Žemaite, gausu taip pat Jono Biliūno, Jono Jablonskio, Kazimiero Būgos, Tado Daugirdo, Mykolo Biržiškos, Mykolo Remerio, Igno Jonyno, Jono Basanavičiaus, Pijaus Grigaičio, Petro Leono, Miko Petrausko, Vlado Poželos, Antano Smetonos, Jono Vileišio laiškų.

Hüverio institute Kalifornijoje yra vertingų dokumentų, pasakojančių apie Amerikos lietuvių tarybos veiklą 1918—1925 m., taip pat personalijų kolekcijų — JAV lietuvių visuomenės veikėjo Juozo J. Hertmanavičiaus (Hertmanovitz) 1916—1941 m. dokumentai, diplomato E. Turausko, prelado P. M. Juro, K. Bizausko, B. J. Kazlo (1918—1974) dokumentai.

Tačiau stambiausi lituanikos rinkiniai yra JAV lietuvių bibliotekose, muziejuose ir archyvuose. Didžiausias iš jų yra Amerikos lietuvių kultūros archyvas, trumpiau vadinamas ALKA (Archive of American Lithuanian Culture), Putname, Konektikuto valstijoje. Muziejų įkūrė ir pradėjo rinkti lituaniką prelatas Pranciškus Juras. Siuo metu ten saugoma apie 25 000 knygų ir periodikos komplektų, daugiausia lietuvių kalba. Gaila, kad medžiaga iki galo nesutvarkyta, rankraštynas nesukataloguotas. Archyve yra JAV lietuvių visuomenininko, socialistinio judėjimo dalyvio, buvusio laikraščių redaktoriaus J. O. Širvydo dienoraščiai, iškarpų iš laikraščių, laisvamanių biblioteka, išeivijos organizacijų ateitininkų, skautų ir Lietuvos vyčių veiklos dokumentų, po Antrojo pasaulinio karo Vakarų Vokietijoje DP (perkeltųjų asmenų) stovyklose lietuvių kalba leistų leidinių. Istorinės medžiagos yra Vytauto Širvydo dokumentų kolekcijoje, čia ir jo susirašinėjimas su kitais išeivijos atstovais, šio straipsnių rinkiniai. Buvusio Lietuvos respublikos garbės konsulo Antano Šalnės kolekcijoje yra ir originalių dokumentų — tai Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų federacijos 5 kuopos Vūsteryje (Worcester) protokolas, JAV lietuvių katalikų vadovų prelado Jono Balkūno, prof. Stasio Ylos archyvai, rašytojo kun. Mykolo Vaitkaus dokumentai ir rankraščiai, lietuvių katalikų mokslo draugijos „Motinėle“ 1900—1911 m. pajamų ir išlaidų knyga, Jono Pyrago dokumentai apie dipukų gyvenimą Vakarų Vokietijoje, istoriko Konstantino Avižonio rankraščiai ir laiškai.

ALK'oje taip pat saugomi Lietuvos respublikos konsulato Niujorke dokumentai, kurie iliustruoja išeivijos santykius su Lietuva 1919—1940 metais.

Rankraštinė medžiaga ALK'oje sudėta į geležines spintas, neaprašyta. Tarp įvairios medžiagos pavyko aptikti Vydūno ir Juozo Tumo-Vaižganto laiškų, Juozo Vilkutaičio-Keturakio laiškų ir asmeninių dokumentų, jo draminiį veikalą „Šimtas margų“.

Netoli ALK'os yra marijonų lietuviška biblioteka Marijanapolyje (Marian Fathers Lithuanian Library, Marianapolis Preparatory School, Thompson, Conn.). Čia ji buvo perkelta 1930 m. iš Indianos valstijos. Bibliotekoje yra daugiau kaip 2000 lietuviškų knygų, vertimų, apie 90 lietuviškų parapijų JAV istorijų, 120 folklorinių knygų. Rankraščių kolekcijoje yra vertingų JAV išeivijos politinio aktyvumo Pirmojo pasaulinio karo metais

dokumentų, Amerikos lietuvių tarybos (ALT) 1917—1920 m. susirašinėjimas, Lietuvos buržuazijos delegacijos Paryžiaus Taikos konferencijoje 1919 m. laišakai ALT'ai. Be to, Petro Klimo, Balio Mastausko, Vinco Bartuškos, Juozo Gabrio-Paršaičio, Kazio Pakšto, J. Jakaičio laišakai, raportai, Amerikos lietuvių brigados kūrimo dokumentai, „Tautos fondo“ apyskaitos, Lietuvos laisvės sargų organizacijos dokumentai. Kadangi mokykla negauna jokios paramos bibliotekai išlaikyti, tai ilgainiui ši sena medžiaga ir knygų kolekcija gali susilaukti daugelio kitų išeivijos istorijos rinkinių likimo — dingti be pėdsakų. Kol kas ji laikosi tik direktoriaus Jono Petraičio entuziazmo dėka. Minėti archyviniai dokumentai yra tik likutis didelės dokumentų kolekcijos, kuri mokykloje žuvo per administracinio pastato gaisrą. Apie ją šiandien galima spręsti tik iš Konstantino R. Jurgėlos disertacijos (Lithuania and the United States: The Establishment of State Relations. Dissertation at Fordham University, 1954). Disertacijoje Jurgėla panaudojo labai daug vėliau per gaisrą žuvusios istorinės medžiagos. Likusius dokumentus aptikau atsitiktinai — apie jų buvimą nežinojo net pati mokyklos ir bibliotekos vadovybė — tad išeivijos institucijos turėtų pasirūpinti perkelti juos į saugesnę vietą.

Cikagoje — Jaunimo centro pastate, vadinamajame Pasaulio lietuvių archyve po truputį gausėja 12 000 su viršum knygų ir leidinių kolekcija. Archyvas įkurtas pokario metais V. Liulevičiaus iniciatyva, šiuo metu jam vadovauja C. Grincevičius. Jame saugoma vertingi periodikos komplektai (apie 400 pavadinimų periodinių leidinių), apie 200 000 lapų dokumentų apie pokario emigracijos gyvenimą Europos DP stovyklose, vėlesnę jų veiklą JAV, Kanadoje, Australijoje. Archyve taip pat saugomi neseniai mirusio muzikologo Juozo Žilevičiaus rinkiniai (apie juos plačiau rašyta žurnale „Lituanus“, vol. 19, N 4, p. 40—50).

Didelis išeivijos kultūrinis palikimas, dokumentai apie lietuvių išeivių kūrimąsi JAV, jų organizacijas, veiklą, ryšius su Lietuvos rašytojais ir menininkais neišliko iki mūsų dienų. Pokario emigracija laiku nesurinko jų, nesukaupe viename centre. Kaip matyti ir iš šios trumpos apžvalgos, liko daugiausia katalikiškų institucijų medžiagos, bet jos nenoriai atveria duris tyrinėtojams. Tai pasakytina apie šv. Kazimiero bibliotekos savininkes. Vienuolės rankraštyne turi įdomių, dar nepublikuotų J. Tumo-Vaižganto, Jono Basanavičiaus, Jono Sliūpo, Jono Jablonskio, Adomo Jakšto-Dambrausko, Marijos Pečkauskaitės, Vydūno, Krėvės, Stanislovo Salkauskio, Aleksandro Burbos, Juozo O. Sirvydo ir kitų visuomenininkų laiškų, rašytų daugiausia JAV lietuvių katalikiškų laikraščių redaktoriui Antanui Kaupui (1870—1913). Buvo leista susipažinti tik su Tumo laiškais ir keliais kitų minėtų autorių raštais. Išeivijos literatai taip pat skundžiasi dokumentų šeiminingų nenoru įsileisti tyrinėtojus. Taigi vyrauja kažkoks keistas principas — niekas iš savųjų nerašo ir neleidžia pasinaudoti medžiaga kitiems.

Tokie tad būtų pagrindiniai JAV lituanikos centrai. Daugelis medžiagos, apie kurią buvo kalbėta, be abejo, įdomi lituanistui, istorikui, kultūros istorijos tyrinėtojui. Bėlieka tikėtį, kad jos likimu bus rimtai susirūpinta išeivijoje, kad medžiaga bus gerai saugoma, kataloguojama ir nesunkiai prieinama tyrinėtojui.

Alfonsas Eidintas